

Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti

TASHENEV
UNIVERSITY

“Alisher Navoiy va XXI asr”

10-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Shimkent, 2025-yil 6-fevral

“Әлішер Науаи және XXI ғасыр”

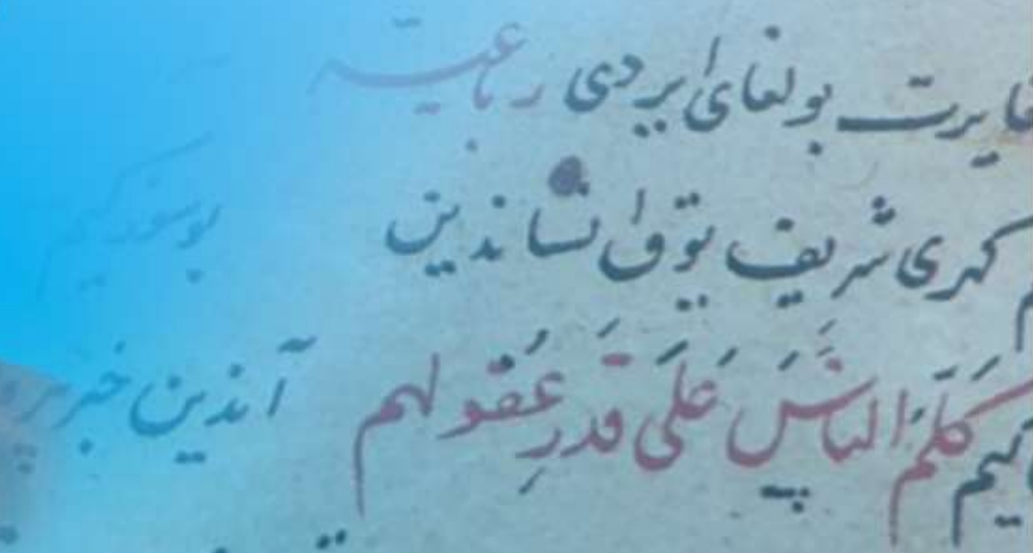
10- ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ

Ташкент-Шымкент, 6 ақпан 2025 жыл

“Alisher Navo'i and the 21st century”

10th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Shymkent, February 6, 2025

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Qozog'iston Respublikasi Jumabek
Tashenev nomli universitet**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

**mavzusidagi 10-uluslararo konferansi
materiallari**

2025-yil 6-fevral

Toshkent – Chimkent – 2025

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Kanat BAYBOLOV,

Jumabek Axmetuli Tashenev nomli universitet rektori,
texnika fanlari doktori, professor

Tahrir hay'ati:

Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Parida Bayneeva (Qozog'iston), Kemal Yavuz Ataman (Turkiya), Yashar Qosim (Ozarbayjon), Islam Jemeney (Qozog'iston), Farhod Rahimiy (Eron), Sholpan Arzimbetova (Qozog'iston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Janna Botabaeva (Qozog'iston), Baxtiyor Fayzullayev (Tojikiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Ilyos Ismoilov (O'zbekiston), Azizullah Aral (Afg'oniston), Orzigul Hamroyeva (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 10-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Әлішер Науаи атындағы Ташкент
мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті**

**Қазақстан Республикасы Жұмабек
Тәшенев атындағы университет**

«ӘЛІШЕР НАУАИ ЖӘНЕ XXI ҒАСЫР»

**тақырыбындағы 10-халықаралық
конференция материалдары**

2025 жыл 6 ақпан

Ташкент – Шымкент – 2025

ÖZBEKİSTAN'DA YAYIMLANMIŞ İKİ HAYRETÜ'L-EBRAR'IN TASHİH EDİLMİŞ METNİNDEKİ HATALARIN SEBEPLERİNE BİR BAKIŞ

Gholamreza RAZMI

Genetik ve Bitki Islahı Yüksek lisansı, Bağımsız Türkçe-Farsça

Dil ve Edebiyat Araştırmacısı (Tebriz, İran)

rezarazmi@gmail.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/ZBHR7468

Özet. Nevai'nin Özbekistan halkı arasındaki yüksek değeri ve eşsiz mevkiyi nedeniyle eserlerinin tashihinde yönelik çalışmaların çoğunu bu ülkede gerçekleştirmiştir. Bu yüzyılda Temeddün ve G'afur G'ulom yayınları tarafından Nevai Hamse'si'nin iki tashihi yayınlanmıştır. Bu tashihlerin birçok bilimsel kurumun işbirliğiyle ve Özbekistan'ın tanınmış araştırmacı ve profesörleri tarafından yapılmış olmasına rağmen ne yazık ki Hamse'nin beş eserinde de düzeltilmesi gereken hatalar bulunmaktadır. Bu hatalar Hayretü'l-Ebrar tashihinde altı kaynaktan yaranmışlardır. Bu hataların kaynaklarını bilmek, Hayretü'l-Ebrar'ın doğru bir metnini sunmak açısından oldukça faydalı olabilir. İranlı Türk araştırmacılar Türkçe, Farsça ve Arapça üç dile hakim olmaları ve eski yazı hattını korumaları nedeniyle bu konuda daha artık yardımcı olabilirler.

Anahtar Kelimeler: Nevai, Hamse, Hayretü'l-Ebrar, Özbekistan, Tashih.

A LOOK AT THE REASONS FOR THE MISTAKES IN THE EMENDED TEXT OF TWO HAYRAT AL-ABRAR PUBLISHED IN UZBEKISTAN

Abstract. This article explores the extensive efforts dedicated to the emendation of Alisher Navai's works, particularly his Khamsa, within Uzbekistan. Given Navai's prominent cultural significance, much of the editorial work on his texts has been carried out by Uzbek scholars. Two major emendations of the Khamsa were published in the 21st century by Tamaddon and Ghafour Gholam publications. Despite the involvement of numerous scientific institutions and renowned scholars, these editions contain errors across all five works of the Khamsa that require correction. Specifically, the errors in Hayrat al-Abrar can be traced to discrepancies across six sources. Understanding the origins of these mistakes is crucial for producing an accurate edition of Hayrat al-Abrar. Researchers from Iran, particularly those with expertise in Turkish, Persian, and Arabic, who are familiar with the old script, can provide valuable assistance in rectifying these errors and contributing to a more authentic text.

Keywords: Navai, Khamsa, Hayrat al-Abrar, Uzbekistan, Emendation.

Giriş

Kelimenin gerçek anlamıyla tashih, şair veya yazarın amaçladığı şekilde doğru ve hatasız bir metin okucuya sunmaktır. Bir şairin veya yazarın eserlerinin birden fazla elyazma nüshası olduğunda ve bu nüshalar arasında farklılıklar bulunduğunda tashihin önemi daha da ortaya çıkar. Nevai'nin yüksek edebi, kültürel ve politik statüsü nedeniyle eserleri birçok katip tarafından istinsah edilmiştir. Bu istinsahların sıklığı, nüshalar arasında hata ve farklılık olasılığını sağlamıştır. Tashihçinin çalışmasının önemi de burada ortaya çıkıyor; farklılıklar içeren yazmalar arasından kelimelerin şair veya yazarın amaçladığı şekilde doğru kaydını seçip okucuya sunabilmesi gerekiyor. Özellikle söz konusu eserlerin yazarı Türk dünyasının en büyük edebi şahsiyeti Nevai ise, bu iş yazar veya şairin poetikasını, bildiği farklı dilleri ve ererlerinde kullandığı farklı bilimlerin terimlerini vb. tanımadan mümkün değildir. Maalesef İran'da

Navai'nin Hamsesi tashihi konusunda şu ana kadar hiçbir şey yapılmamıştı. Ancak bu nimet ilk kez bu makalenin yazarına bahşedilmiş ve yazar, Nevai Hamsesi tashihiinin yanı sıraşında, İran Tşrkleri ve Azerbaycan halkı tarafından rahatlıkla kullanılabilmesi için onu Azerbaycan Tşrkesine uyarlamıştır. Bu tashih yakında İran'da basılacaktır. İranlı Tşrk araştırmacılar Tşrke, Farsça ve Arapça üç dile hakim olmaları ve eski yazı hattını korumaları nedeniyle diğerk araştırmacılara göre daha fazla puana sahiblerdir. Öte yandan Nevai'nin Fars dilinin büyük eserlerine olan ilgisi ve bu eserlerden etkilendiğı de inkar edilemez. Bu nedenle İranlı Tşrk araştırmacılarla işbirliğı yapmak Nevai'nin eserlerinin tashihinde oldukça faydalı olabilir.

Özbekistan'da Nevai Hamse'si tashihiinin tarihi

Nevai'nin Özbekistan halkı arasındaki yüksek değeri ve eşsiz mevkiyi nedeniyle eserlerinin tashihine yönelik çalışmaların çoğunun bu güzel ölkede gerçekleşmesi doğaldır, ancak bu arada büyük ölkeler Türkiye'de de bu konudaki bilimsel çalışmaları göz ardı etmek mümkün değildir. Ayrıca Afganistan ve Azerbaycan'da Nevai eserlerinin tashihiyle ilgili değerli çalışmalar yürütölmüşür, ancak bu alışmalar Özbekistan veya Türkiye'de yayımlanan tashihlere dayanarak yapılmış ve tashihiler elyazma nüshaları kullanmamışlardır.

Nevai'nin Hamse eseri Özbekistan'da birkaç kez tashih olup yayımlanmıştır. Bu eser ilk olarak 1880 yılında *Harezmi'nin Hive* şehrinde basılmıştır. İkinci kez 1904 yılında *Taşkent* şehrinde *Pursov* matbaasında litografi şeklinde ve ertesi yıl *Taşkent*'te tekrar basılmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bu eser tamamen düzeltilerek Özbekistan'da iki kez yayımlanmıştır. 2006 yılında *Aziz Qayumov, Abduqodir Hayitmetov, Abdurashit Abdug'afurov, Najmiddin Komilov ve Vahob Rahmonov*'dan oluşan beş kişilik yayım kurulu, Nevai'nin hamse eserini tashih ederek düzyazı metniyle birlikte *G'afur G'ulom Yayınevi* tarafından yayımlanmıştır. Adı geçen yayım kurulu bu eseri *Parsa şemsiyev*'in bilimsel ve eleştirel tashihine dayanarak sunmuştur ancak ne yazık ki *Parsa şemsiyev*'in hangi elyazması kullandığını belirtmemiştir. Bu eser en son Özbekistan'da *O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi, Respublika Ma'naviyat va Ma'rifat Markazi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti ve Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti* işbirliğıyle tashih edilip ve *Temeddün Yayınları* tarafından yayımlanmıştır. Bu tashih de düzyazı metniyle birlikte yayımlanmıştır ancak *G'afur G'ulom Yayınevi*'nin yayımladığıyla farkı, beyitlerin düzyazı metninin her beytin önüne yazılmasıdır. *G'afur G'ulom Yayınevi*'nin yayımladığı eserde düzyazı metni mazumeden sonra ve kitabın sonunda verilmiştir. *Temeddün* yayımında kullanılan düzyazı metin, *G'afur G'ulom* yayımında kullanılan metinle tamamen aynıdır. Bu tashihlerin her ikisi de başta iki prestijli üniversite olmak üzere birçok bilimsel kurumun işbirliğıyle ve Özbekistan'ın tanınmış arştırmacı ve profesörleri tarafından yapılmış olmasına rağmen ne yazık ki Hamse'nin beş eserinde de düzeltilmesi gereken hatalar bulunmaktadır. Bu makalede bahsedilen iki Hayretü'l-Ebrar tashihindeki en önemli yanlışları ve bu hataların nedenlerini inceleyeceğiz.

Hayretü'l-Ebrar'ın tashihindeki hataların sebepleri

El yazmasına dayalı herhangi bir eski eserin tashihinde bazı hataların olması kaçınılmazdır. Özbekistan'da yapılan tashihler de bu kuraldan müstesna değildir. Bu tashihler çok değerlidir ve takdire layiktir. Bu makalenin amacı bu hataların düzeltilmesine yardımcı olmak ve Hayretü'l-Ebrar eserinin doğru metnini ortaya koymaktır. Bahsi geçen iki tashihi incelediğimizde aşağıdaki altı hata kaynağıyla karşı karşıyayız. Her hata kısaca izah ederek, her kaynaktan yaranan hatalardan birkaç

örnek vermediği pek faydalı görüyoruz. Bu makale Anadolu Türkçesi ile yazıldığı, ancak Özbekistan'da yayımlanan Hamse Özbekistan'ın yeni latin alfabesi ile yazıldığı için örnek beyitleri ve hatalarını aynı Özbekistan'ın yeni latin alfabesiyle yazacağız. *Temeddün Yayınevi* yayımladığı eseri kısaltarak “TY” ve *G’afur G’ulom Yayınevi* yayımladığı eseri “GGY” ile göstereceğiz.

1. Doğru elyazma nüshaya erişim eksikliği

Eski metinlerin tashihinde en önemli nokta doğru el yazma nüshaların kullanılmasıdır. Genellikle en eski nüshalar en doğru olanlardır ancak durum her zaman böyle değildir. Doğru nüsha olmadıkta, yanlış yazılmış bir harf bile bir beytin, hatta bir şiirin anlamını tamamen değiştirebilir. Her ne kadar Özbekistan'da yayımlanan iki tashihin hiçbirinde kullanılan nüshalardan bahsedilmese de, her iki tashihde de uygun nüshaya erişim eksikliğinden kaynaklandığı anlaşılan bazı hatalar bulunmaktadır. Özbek tashihçilerin Nevai eserlerini tashih için kullandıkları el yazmalarının çoğuna aşinayız, ancak Hamse'nin en eski nüshası olan ve onun derlenmesiyle aynı zamanda istinsah olunan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki *Michigan Üniversitesi*'nde saklanan el yazmadan Özbek kaynaklarının hiçbirinde bahsedilmemiştir ve bu el yazmayı Özbek tashihçilerin kullandıkları zannedilmemektedir. Makalenin yazarının bu el yazmaya erişimi olmasaydı Özbeklerin tashihinde bazı hataları fark etmesi pek olası değildir. Bu yüzden Özbek tashihçileri bu kaynaktan yaranan hatalar konusunda kusursuzlardır. Doğru el yazma nüshaya erişimeden kaynaklanan bu hatalardan üç örnek veriyoruz.

Hayretü'l-Ebrar'ın 303-cü beyti her iki tashihde böyledir:

Garchi tijoratqa bo'lub moyasanj

Kim, qaro tufrog'din olnida ganj. (TY: s. 49, GGY: s. 30)

Hazreti Peygamber'in övgüsünde olan bu beyit Paris, Topkapı, Tebriz ve başka tanınmış el yazma nüshalarda da yukarıdaki gibi yazılmıştır ve anlamı böyledir:

Hazreti Peygamber ticaretle meşgul olmasına rağmen, önünde kara topraktan bir hazine var. İki mısra arasındaki bağlantısızlık açıkça görünüyor. Ancak Michigan Üniversitesi'nde saklanan el yazma nüshada beytin doğru şekli yazılmıştır:

Garchi tijoratqa bo'lub moyasanj

Kam qaro tufrog'din olnida ganj

(Hamse, Michigan Nüshası: s. 14)

Farçada “kem” sözcüğü Türkçede “az, eksik” anlamındadır. Bu şekilde beytin anlamı tam açık ve iki mısra arasındaki bağlantı en son derecededir:

Hazreti Peygamber ticaretle meşgul olmuşsa da,
Onun için hazinenin değeri kara topraktan bile azdır.

1715-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Har kishikim **hindu** o'lur hazl aro,

Yuzini qilmoq kerak avval qaro

(TY: s. 183, GGY: s. 113)

Hindu zaten yüzü karadır ve yüzünü kara kılmak gerekmez. Bu kelimeni biz de tanınmış el yazmalarda hindu okuyup ancak şüphelenmiştik. Michigan nüshasında doğru şekil yani «sended»i (صندد) gördükte şüphelenmekte haklı olduğumuzu anladık. Arapça «sended» kelimesi lider anlamına gelir ve bu beyitte hazl toplantılarının lideri ve yöneticisi anlamına gelir. Michigan Üniversitesi'nde saklanan el yazma nüshada beytin doğru şekli yazılmıştır:

Har kishikim **sindid** o'lur hazl aro,
Yuzini qilmoq kerak avval qaro (Hamse, Michigan Nüshası: s. 49)
2979-cu beyit her iki tashihde böyledir:

Kimki qizig' suvg'a iligin urar,

Har nechakim ilgi yetar **o'lturar** (TY: s. 296, GGY: s. 186)

Çağatayçada "olturar" fiili "öldürür" ve "oturur" anlamlarını taşımaktadır ve bu anlam metine bakarak seçilir. "Oturur" bu beyitte anlamsızdır. "Öldürür" de mantıklı gelmiyor, çünkü insan sıcak suya dokunarak ölmez, en fazla eli yanar. Beytin doğru şekli Tebriz'in Milli Kütüphanesi'nde saklanan Külliyyat-i Nevai'de böyledir:

Kimki qizig' suvg'a iligin urar,

Har nechakim ilgi yetar **ilborar**

(Külliyyat-i Nevai, Tebriz Müshası: s. 455)

Çağatayçada "İlbaramak" fiilinin anlamı, sıcak su veya buharla temas sonucu yanmak, kabarmak anlamındadır. Azerbaycan Türkçesinde karşılığı "pöşlenmek" fiilidir.

2. El yazmaları okuma hataları

Eski metinlerin tashihinde meydana gelen hataların çoğu nüshaların doğru okunmamasından kaynaklanır. Eski istinsah tarzı özellikle hattatlıkla yazmak ve noktaları yerinde koymamak bu konuda etkisiz değil. Bu kaynaktan yaranan hatalardan birkaç örnek veriyoruz:

Hayretü'l-Ebrar'ın 88-ci beyti her iki tashihde böyledir:

Chun solib ul ko'zgu aro **to bu nur**

Ishq yuziga berib andin zuhur (TY: s. 26, GGY: s. 15)

Tab ile Nur kelimeleri çift olarak klasik şiirde yaygın olarak kullanılmışlardır. Bu yüzden beytin doğrusu böyledir:

Chun solib ul ko'zgu aro **tobu nur**

Ishq yuziga berib andin zuhur

100-cü beyit her iki tashihde böyledir:

Ne yer-u ne yer yuzida bir kishi,

Ne ko'k-u ne g'ayri sitam **yer** ishi. (TY: s. 28, GGY: s. 18)

Sitem (zülüm) etmek klasik şiirde yerin değil, gök ya felekin işidir. Bu yüzden beytin doğrusu böyledir:

Ne yer-u ne yer yuzida bir kishi,

Ne ko'k-u ne g'ayri sitam **bir** ishi.

158-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Yer qo'pub o'rnidin o'lub **hamlagard**,

Kim itib anda falaki lojuvard. (TY: s. 34, GGY: s. 21)

Hamlagard anlamsız kelimedir. Yer kopdukta hepsi (cümle) toza (Farsça: gard) dönüşüp, felek ise o tozların içinde kayboluyor. Beytin doğrusu böyledir:

Yer qo'pub o'rnidin o'lub **jumla gard**,

Kim itib anda falaki lojuvard

520-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Ul ikiga fotiha o'qub **so'rub**,

Fotiha bu biri manga yetkurub. (TY: s. 72, GGY: s. 43)

so'rmak Çağatay, Anadolu, Azerbaycan ve Türkçenin başka lahcelerinde sormak anlamındadır ve fatihe okumakla bir iligisi yoktur. Ancak Çağatayça «Hurmak», batı

Türkçelerinde «Üflemek» anlamındadır. Bazı müslümanlar özellikle de Türk müslümanları arasında fatiha veya dua okuduktan sonra üflemek hâlâ adettir. Hâfiz-i Şîrâzi diyor:

بس که ما فاتحه و حرز یمانی خواندیم
وز پیشش سوره اخلاص دمیدیم و برفت

Bes ki mâ fâtiha vü Hırz-i Yemâni handim
Vez Peyeş sûre-yi İhlas demedîm ü bireft
(Divan-i Hâfiz, C1: s. 186)

(Yeterince Fatiha ile Hırz-i Yemâni duası okuduk, ardıca da İhlas suresini üfledik gitti.)

Söz konusu kelime de tüm itibarlı elyazmalarda «hurub» olarak geçmektedir. Beytin doğrusu böyledir:

Ul ikiga fotiha o'qub **hurub**,
Fotiha bu biri manga yetkurub.

675-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Nayzasidur charxda ermas shihob,
Qavs kibi yopqon anga siymi nob.
(TY: s. 87, GGY: s. 52)

Qavs, yay demektir ve burada yersizdir. Tus, dağ bademi veya acı badem ağacının kabuğuna denir ki gümüş (siym) renklidir. Mızrak veya yayın gücü ve esnekliği artırmak için bu kabuğu onların etrafına sararmışlar. Beytin doğrusu böyledir:

Nayzasidur charxda ermas shihob,
Tus kibi yopqon anga siymi nob.

687-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Chun tushubon **nayza** aduv farqig'a,
O'xshabon ul lahza balo barqig'a.
(TY: s. 88, GGY: s. 53)

685-688 beyitleri Sultan Hüseyin Baykara'nın kılıcı övgüsündedir. Bu beyit ise onun kılıcının düşmanın başına nasıl keskin düştüğünü anlatıyor ve nayza (mızrak) burada yersizdir. Beytin doğrusu böyledir:

Chun tushubon **tez** aduv farqig'a,
O'xshabon ul lahza balo barqig'a.

697-ci beyit TY'de böyledir:

Lek **borish** vaqti yugurgan zamon,
Tog' hamon ollida, homun hamon (TY: s. 89)

Bu beyit Sultan Hüseyin Baykara'nın atının övgüsündedir. Bariş Çağatayçada davranış anlamındadır ve burada doğru değil. Yariş, at çaptırmak ve yarışma anlamında gelmiştir. Beytin doğrusu böyledir:

Lek **yorish** vaqti yugurgan zamon,
Tog' hamon ollida, homun hamon

Beyit GGY'de doğru şekilde verilmiştir.

817-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Har sori **zang** zar etib oshkor,
Nomiya paykig'a hamisha bahor (TY: s. 101, GGY: s. 60)

Zang, Farsçada pas demektir ve burada yanlışdır. Kadife çiçeğinin (Farsçada: Hemişe-Bahar) renki altın veya sarı olur. Beytin doğrusu böyledir:

Har sori **rangi** zar etib oshkor,
Nomiya paykig'a hamisha bahor

842-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Turki Xo'tan **topti** chu zebo jamol,

Mushkfishon bo'ldi nasimi shamol (TY: s. 103, GGY: s. 62)

Türk-i Hotan günşden kinayedir ve yüzünü örtmek (Çağatayça: Yapmak),
güneşin batması demektir. TY'de şüphelenerek her ikisini yazmışlar:

Turki Xo'tan topti (yopti) chu zebo jamol,

Ancak "yopti" doğrudur ve beyit böyle olmalıdır:

Turki Xo'tan **yopti** chu zebo jamol,

Mushkfishon bo'ldi nasimi shamol

3. Edebi sanatlar konusunda dikkatli olmamak

El yazma nüshaları kullanarak eski şiirlerin tashihinde, el yazmaları arasından doğru sözcüğün seçimindeki en önemli hususlardan biri şairin poetikasını ve kullandığı edebi sanatları bilmektir. Nevai'nin şiirlerinde *Kemal-i Hucendi*'den esinlenerek birçok kullandığı edebi sanatlardan biri de harflerle oynamaktır. Bu edebi sanatta şair, harfleri ve bunların birleşimini kullanarak güzel edebi temalar yaratır. Örnek olarak bu kaynaktan yaranan hatalardan birini veriyoruz:

Hayretü'l-Ebrar'ın 16-cı beyti her iki tashihde böyledir:

«Bo»si ibodin urar avval salo,

Yoki degay lo ne bo'lur juz balo.

(TY: s. 19, GGY: s. 13)

Nevai bu beyitte harflerle oynamak sanatından yararlanmıştır ve "Be" harfi ile "La" kelimesiyle oynayarak "Be" harfi "La" dese, "Bela"dan başka ne olur demekle "Be" harfi ile "La" kelimesi birleşip "Bela" kelimesinin törenmesini söylemiştir. Bu yüzden beytin doğru şekli böyledir:

«Bo»si ibodin urar avval salo,

«**Bo**»ki degay «Lo» ne bo'lur juz «Belo»?

4. Arapça ve Farsça dillerine ve onların kurallarına tam olarak hakim olmamak

Eski Türk klasik şiiri Arapça ve Farsça kelime ve kelime birleşmeleriyle doludur. Türk klasiklerinin tashihçilerinin bu iki dile de hakim olmaları gerekir, aksi takdirde bu tür kelime ve kelime birleşmeleriyle karşılaştığında hatalar ve karışıklıklarla karşı karşıya kalacaklardır. Nevai'nin eserleri bu kuralın dışında değildir, özellikle de Nevai'nin bu iki dile ve bu dillerde yaratılan eserlere hakim olması nedeniyle bu konu onun eserlerinin tashihinde daha önemlidir. Bu kaynaktan yaranan hatalardan birkaç örnek veriyoruz:

Hayretü'l-Ebrar'ın 130-cu beyti her iki tashihde böyledir:

«**Karramano**» keldi manoqib anga,

«Ahsani taqvim» munosib anga. (TY: s. 30, GGY: s. 19)

«Karramana» Arapçada «Karrama» (şeref verdi) fiili ve «bize» anlamında olan bitişik nesne zamiri «na»dan düzelmiş bitişik kelimedir ve "bizi şerefli kıldı" demektir. Ancak «Kerremna», birinci çoğul şahıs filli olarak "şerefli kıldık" anlamına geliyor. Yani Mim harfi sakirse veya fatha herekesi taşıyorsa iki farklı anlam oluşturur. Öte yandan «Karramna» kelimesi Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Sûresi'nin 70-ci ayetine işaret eder ve bu hata Özbek tashihçilerinden beklenilmezdir. Neyse beytin doğru şekli böyle olmalıdır:

«**Karramno**» keldi manoqib anga,
«Ahsani taqvim» munosib anga.

917-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Anda ne **rahbon** edi, ne barhaman,
Lek bori butlar edi siymtan (TY: s. 109, GGY: s. 66)

Arapçada «rühbaniyyet» kelimesinden alınıp Farsçalaşmış «rühban» sözcüğü manastırda vakit geçiren ve ibadetle meşgul olan kimse, keşiş ve dindar Hristiyan demektir ve mecaz olarak putperest anlamında da kullanılır. «Rahban» tamamen Farsça kökenli, yol anlamında olan «Rah» ile korucu anlamında olan «Ban» ekinin birleşiminden oluşan bileşik bir kelime olarak «Yol Korucusu» anlamındadır. Beytin anlamına ve yukarıdaki açıklamaya göre söz konusu olan beytin doğru şekli böyledir:

Anda ne **ro'hbon** edi, ne barhaman,
Lek bori butlar edi siymtan

968 ve 969-ci beyitler her iki tashihde böyledir:

Lek bu besh rahbada besh **korvon**,
Bir-biridek har biri bisyor don
Har biri bir **ravzada** topib mahal,
O'z fanida har-biriga yo'q badal. (TY: s. 114, GGY: s. 69)

Bildiğimiz gibi Farsçada «Kârvân», kervan ve kafilə demektir. «Kârdan» ise iş anlamında olan «kâr» ile bilen veya bilici anlamında olan «Dan» ekinin birleşiminden oluşan bileşik bir kelime olarak «Uzman» anlamındadır. Arapça olan «Rahba» sözcüğü de oda, evlerin arasında olan boşluk alan demektir. Bu iki beyit arasındaki bağlantı oldukça açıktır ve şaşırtıcı olan, üst beyitte Rahba kelimesi kullanılmasına rağmen sonraki beyitte bahçe anlamında olan «Ravza» kelimesinin nasıl kullanılmış olmasıdır. Bu hatalar el yazmaları okuma hatalarından da kaynaklanabilir. Neyse beyitlerin doğru şekli böyledir:

Lek bu besh rahbada besh **kordon**,
Bir-biridek har biri bisyordon
Har biri bir **rahbada** topib mahal,
O'z fanida har biriga yo'q badal.

1541-ci beyit her iki tashihde böyledir:

Jid bila aylab ko'rubon sarsari,
Ajz ila yuz uzr qo'lub **bir sari**.
(TY: s. 166, GGY: s.102)

«**Bir sari**» (bir taraf) bu betyin anlamına uymayan iki Türkçe kelimedir, «**Barsari**» ise Farsçada «**bar+sari**» sözcüklerinden oluşup fazlalık ve üstelik anlamına gelen bir bitişik kelimedir. Beytin doğru şekli böyledir:

Jid bila aylab ko'rubon sarsari,
Ajz ila yuz uzr qo'lub **barsari**.

5. Nevai'nin diğer bilimlerden ve halk kültürü ile gelenek-göreneklerinden yararlanmasına yeterince dikkat etmemek

Eski çağ şairlerinin çoğu çeşitli ilimlere aşina olmuş ve bu ilimlerin terimlerini şiirlerinde kullanmışlardır. Ayrıca halklarının kültür ve gelenek-göreneklerindeki unsurlardan yeterince yararlanmışlardır. Bu nedenle eski şairlerin bir kısmına Hekim unvanı verilmiştir. Nevai de çeşitli ilimlere ve halk kültürü ile gelenek-göreneklerine aşina olan ve bu ilimlerle ilgili terimleri kullanan şairlerden biridir. Fıkıh, tasavvuf, astronomi, müzik ve halk kültürü Nevai'nin tam anlamıyla aşina olduğu bilimlerdir ve

şiiirlerinde bu bilimlerin terimlerini en çok kullanmıştır. Bir tashihçi, bu bilimlere veya en azından temellerine ve terimlerine aşına olmasa, klasik eserlerin tashihinde ciddi hatalar yapabilir. Bu kaynaktan yaranan hatalardan iki örnek veriyoruz:

868-ci beyitte 880-ci beyite kader her iki tashihde böyledir:

Chun yana bir ravzani qildi vatan,
Sokin edi bir buti siminbadan.
Qoshi fusungar, ko'zi tannoz ham,
Ul bir etib ishva, bu bir noz ham.
Turrasi marg'ulasida yuz girih,
Mushkdin aylab qamar uzra zirih.
Shohid o'zi erdi, navosoz o'zi,
Soqiy o'zi, zamzamapardoz o'zi.
Rangi yigitlik mayidin ol o'lub,
Hamdami bir piri kuhansol o'lub.
Zohir etib za'f so'ngaklar anga,
Kim ko'runub jismida raglar anga.
Ragzan o'lub mutribi hajjomvash,
Raglar aro qon yo'qidin nolakash.
O'zi ham ul raglar ila hamsado,
Raglar-u ragzan qilibon shukr ado.
Chun yana bir hujra sori chekti ranj,
Anda edi nodirai nukta sanj.
Ism o'lub ul hujrada munsho anga,
Rishtai dur xat bila insho anga.
Mum kibi tab'i aning dilpazir,
Borcha nigindin bo'lubon naqshgir.
Suv kibi har zarfg'a ohang etib,
O'zini ul zarf ila hamrang etib.
Xomasidan noma siyoh o'lmayin,
Yozg'oni juz hamdi Iloh o'lmayin. (TY: s. 104-1-5, GGY: s. 63-64)

Bildiğimiz gibi eski inançlar ve astronomi (nūcum) bilminde dünya, yer küresi merkezli dokuz gökten oluşur ve bu dokuz göğün tümü yer küresinin etrafında döner. İlk yedi gök gezegenlerin, sekizinci gök sabitlerin veya yıldızların ve dokuzuncu gök Arş'dir. İlk yedi göğün gezegenlerinin sıralaması şöyledir: 1. Ay 2. Merkür (Ütarit) 3. Venüs (Zühre) 4. Güneş 5. Mars (Mirrih) 6. Jüpiter (Müsteri) 7. Satürn (Zühal).

Geçmişte bu gezegenlerin her birine özel güçler ve özellikler atfemişti. Mesela ikinci göğün gezegeni olan Ütarud'a, göğün katibi, göğün şaiiri ve yazarı denilmiş olup, remil bakımından yansız kabul edilmiştir yani uğurlu (sa'd) gezegenlerle bir yönde görünüyorsa uğurlu, uğursuz (nahs) gezegenlerle bir yönde görünüyorsa uğursuz kabul edilmişti. Veya üçüncü göğün gezegeni göğün şarkıcı, göğün müzisyeni ve eğlence severi Venüs (Zühre) olarak anılır ve küçük uğurlu (sa'd-i asgar) olarak kabul edilmişti.

Nevai Hayretü'l-Ebrar'ın Üçüncü Hayret'inde tüm bu göklerden geçer ve bunu sırasıyla yapmak mantıklıdır. Michigan elyazması dışında, diğer tüm el yazmalarında yanlışlıkla üçüncü gök ve onun gezegeninin vasfı ikinci gökten önce kaydedilmiştir. Aslında Michigan elyazmasında da katip bu hatanı yapmıştır ancak hatasını fark ettikten sonra eski istinsah kurallarına dayanarak «م» ve «خ» işaretlerini kullanmakla

beyitlerin yerlerinin değiştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Hamse'nın diğer nüshalarının Michigan nüshasından istinsah edildiği, ancak istincahcıların bu işaretleri fark etmediği ve dolayısıyla tüm nüshalarda bu hatanın yapıldığı görülmektedir. Öyle görünüyor ki Özbek tashihçileri bu hatayı fark etmemişler ya da fark etmiş ancak metne sadık kalmak istemişlerse, en azından etekyazıda bunu açıklamamışlardır. Neyse beyitlerin yerini değiştirerek söz konusu beyitlerin doğru sıralaması şu şekilde olmalıdır:

Chun yana bir hujra sori chekti ranj,
Anda edi nodirai nukta sanj.
Ism o'lub ul hujrada munsho anga,
Rishtai dur xat bila insho anga.
Mum kibi tab'i aning diltazir,
Borcha nigindin bo'lubon naqshgir.
Suv kibi har zarfg'a ohang etib,
O'zini ul zarf ila hamrang etib.
Xomasidan noma siyoh o'lmayin,
Yozg'oni juz hamdi Iloh o'lmayin.
Chun yana bir ravzani qildi vatan,
Sokin edi bir buti siminbadan.
Qoshi fusungar, ko'zi tannoz ham,
Ul bir etib ishva, bu bir noz ham.
Turrasi marg'ulasida yuz girih,
Mushkdin aylab qamar uzra zirih.
Shohid o'zi erdi, navosoz o'zi,
Soqiy o'zi, zamzampardoz o'zi.
Rangi yigitlik mayidin ol o'lub,
Hamdami bir piri kuhansol o'lub.
Zohir etib za'f so'ngaklar anga,
Kim ko'runub jismida raglar anga.
Ragzan o'lub mutribi hajjomvash,
Raglar aro qon yo'qidin nolakash.
O'zi ham ul raglar ila hamsado,
Raglar-u ragzan qilibon shukr ado.
1983-cü beyit TY tashihinde böyledir:
Chah boshiga evrulubon charxi tez.
Bog'labon **ul** bo'yninu aylab sitez. (TY: s. 208)

Eski çağda kuyudan su çekmek için kuyunun tepesine bir çark konulur ve etrafına bir ip bağlanırdı. Halatın diğer ucu ineğin boynuna bağlanıp ve inek hareket ettiğinde makara gibi dönerek kuyudan su kovasını yukarı çekerdi. Nevai burda diyor: Gökyüzü, kuyunun tepesinde olan çark gibi hızlıca kendi işini görmektedir; bu arada boğazından boğulan inek nasıl onunla savaşılabir? Neyse beytin doğru şekli böyledir:

Chah boshiga evrulubon charxi tez.

Bog'labon **uy** bo'yninu aylab sitez.

GGY'de beyit doğru şekilde verilmişse de, izahı yanlışır:

Tezkor osmon choh boshida aylanadi; quduq
esa unga tomog'idan bo'g'ib, dushmanlik qiladi.

(Hızlı gökyüzü zamanın başlangıcında döner; kuyu ve onu boğazından boğar ve düşman olur.)

6. Beyit kavramının doğru anlaşılmasından dolayı yanlış kelime seçimi

El yazmaları arasından doğru kelimenin seçmesinde bir diğer önemli husus da beytin kavramını ve şairin düşüncesini tam olarak anlamaktır. Katibin şiiri anlamayıp bir kelimeyi kendi zevkine göre değiştirmesi çok olmuştur ve bu da bir eserin el yazma nüshaları arasındaki farklılığın temel nedenlerinden biridir. Burası tashihçinin işinin çok zorlaştığı ve bazen doğru kelimeyi seçemediği noktadır. Bu kaynaktan yaranan hatalardan iki örnek veriyoruz:

3244-cü beyit her iki tashihde böyledir:

Umr quyoshiga chu bo'ldi mahal,
Chiqqusi baytush-sharafidin hamal
(TY: s. 318, GGY: s. 201)

Hiçbir itibarlı el yazmasında «Chiqqusi» (Çıkacak) kelimesini göremedik ve tüm itibarlı el yazmalarında onun yerine "insan" kelimesi yazılmıştır. Özbek tashihçiler bu kelimenin geçtiği bir nüsha kullanmışlarsa, yine de beytin ve devamındaki beyitlerin manasına göre doğru olamaz. Bu beytin iki mısrası mevkufü'l-maani'lerdir ve mısralar arasında durmadan okunması gerekir. Ayrıca bu beyit sonraki beyte bağlıdır.

Umr quyoshiga chu bo'ldi mahal-
inson baytush-sharafidin hamal,
G'uncha kular bo'ldi adaddin fuzun,
Gul ochila boshladi haddin burun.

Bildiğimiz gibi Beytü'sh-Şeref, bir gezegenin yer küresi üzerindeki etkisinin maksimum olduğu zaman ve yer demektir. Mesela güneşin Beytü'sh-Şerefi, Şerefü'sh-Şems denilen Hamal (Farvardin) ayının 19-cu günündür. İnsanın ömrü güneşinin Beytü'sh-Şerefe ulaşması, insan hayatının en etki verici aşamasına, yani ergenlik çağına ulaşması demektir. Sonraki beyitler de insanın ergenlik dönemini anlatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu beyitteki «insan» kelimesi doğrudur

Hayretü'l-Ebrar'ın tashihinde şiirin anlamını değiştiren diğer hata örnekleri

Örneğin yukarıdaki altı grupta bahsedilen hatalar, beyitlerin anlamını değiştirmiş ve Nevai'nin kastedilen anlamından uzaklaştırmıştır. Burada tashih hatalarının beyitlerin anlamını değiştirdiği diğer örneklerle de değineceğiz. Bu hataların her biri bahsedilen altı gruptan birine yerleştirilebilir.

126-cı beyit:

Hata: Muncha g'aroyibki **misol** aylading,
(TY: s. 30, GGY: s. 19)

270-ci beyit: **Doğru:** Muncha g'aroyibki **xayal** aylading,
Hata: «Ho»i muhabbat (s)anga-o'qdur nasib
Kim, seni (ani) Haq dedi o'ziga habib
(TY: s. 46, GGY: s. 28)

272-ci beyit: **Doğru:** «Ho»i muhabbat anga-o'qdur nasib
Kim, ani Haq dedi o'ziga habib
Hata: Shohid **etib** chehra, bu ko'zgu anga,
(TY: s. 46, GGY: s. 28)

Doğru: Shohid **oçib** chehra, bu ko'zgu anga,

- 322-ci beyit: **Hata:** Ya'ni **erurlar** quyoshingdin ziyo.
(TY: s. 52, GGY: s. 31)
Doğru: Ya'ni **olirlar** quyoshingdin ziyo.
- 327-ci beyit: **Hata:** Lek milal nasxig'a **ko'p** chekti xat
(TY: s. 52, GGY: s. 31)
Doğru: Lek milal nasxig'a **xo'sh** chekti xat
- 943-cü beyit: **Hata:** Tufrog'i **gul, nafhasi** anbarsirisht
(TY: s. 112, GGY: s. 68)
Doğru: Tufrog'i **gul-nafha u** anbarsirisht
- 978-ci beyit: **Hata:** Harneki zohir **bo'lubon** besh havos,
(TY: s. 115, GGY: s. 70)
Doğru: Harneki zohir **yuzidin** besh havos,
- 1001-ci beyit **Hata:** **Birga** olib tortay ani xojavor.
(TY: s. 116, GGY: s. 71)
Doğru: **Berki**, olib tortay ani xojavor.
- 1027 ve 1028-ci beyitler:
Hata: Atlasi gardun bila ming zeb-u far,
To'rqa to'ni ostida ko'k ostar.
Lek o'shal **to'rqasi** har tor ila,
Faqrda yuz murshid uchun silsila.
(TY: s. 120, GGY: s. 72-73)
Doğru: Atlasi gardun bila ming zeb-u far,
Turma to'ni ostida ko'k ostar.
Lek o'shal **turmasi** har tor ila,
Faqrda yuz murshid uchun silsila
(Türme, ipek veya yumuşak kürkten dokunan bir kumaş türüdür)
- 1043-cü beyit: **Hata:** Chun **kivurub** har sori raxti najot,
Band bo'lub chorsuyi koinot
(TY: s. 121, GGY: s. 73)
Doğru: Chun **keyurub** har sori raxti najot,
Band bo'lub chorsuyi koinot
- 1120-ci beyit: **Hata:** Do'zax o'ti **dardig'a** yo'q intiho
(TY: s. 129, GGY: s. 78)
Doğru: Do'zax o'ti **dudig'a** yo'q intiho
- 1155-ci beyit: **Hata:** Dediki: «Ey **xurshedi** oliyjanob,
(TY: s. 132, GGY: s. 80)
Doğru: Dediki: «Ey **mo'rshedi** oliyjanob,
- 1177-ci beyit: **Hata:** Yuz, ilig-u til bu ish ichra zabun
(TY: s. 134, GGY: s. 81)
Doğru: Yuz ilig-u til bu ish ichra zabun
- 1256-ci beyit: **Hata:** Ho'y chekib, yo'lg'a tushub **pil** kibi,
(TY: s. 141, GGY: s. 86)
Doğru: Ho'y chekib, yo'lg'a tushub **yel** kibi,
- 1261-ci beyit: **Hata:** Bo'yla samum ichra **yetib** ul salim,
(TY: s. 142, GGY: s. 86)
Doğru: Bo'yla samum ichra **yilib** ul salim,

- 1482-ci beyit:
Hata: **Harza** hayolot ila hol aylabon,
 (TY: s. 161, GGY: s. 99)
Doğru: **Tiyra** hayolot ila hol aylabon,
- 1618-ci beyit:
Hata: Tilni chu metin uzatib **o't** solur,
 (TY: s. 174, GGY: s. 107)
Doğru: Tilni chu metin uzatib **un** solur,
- 1777-ci beyit:
Hata: **Shan'at** ila aylama tahqir ham
 (TY: s. 188, GGY: s. 116)
Doğru: **Shafqat** ila aylama tahqir ham
- 2203-cü beyit:
Hata: Tund samandi ko'runub **barq fom**,
 Sur'ati sayr ichra bo'lub **barq gom**
 (TY: s. 226, GGY: s. 141)
Doğru: Tund samandi ko'runub **barqgom**,
 Sur'ati sayr ichra bo'lub **barqfom**
- 2277-ci beyit:
Hata: El ani kesmakda tuz etgay **magar**
 (TY: s. 233, GGY: s. 145)
Doğru: El ani kesmakda tuz etgay **kamar**
- 2328-ci beyit:
Hata: **Yoki bo'yolg'onu** yovuzdur so'zi
 (TY: s. 237, GGY: s. 148)
Doğru: **Yo buki yolg'onu** yovuzdur so'zi
- 2334-cü beyit:
Hata: Oyati «Kazzobuna lo ummati».
 (TY: s. 238, GGY: s. 148)
Doğru: Oyati kazzobni lo ummati.
- 2548-ci beyit:
Hata: Harza navo ichra qilib **zahr (zahra)** fosh,
 (TY: s. 257, GGY: s. 161)
Doğru: Harza navo ichra qilib **Zo'hra** fosh,
- 2925-ci beyit:
Hata: Gah **yiqlilib** mast-u malang o'ynabon.
 (TY: s. 292, GGY: s. 183)
Doğru: Gah **yig'ilib** mast-u malang o'ynabon.
- 2934-cü byt:
Hata: Qin qolibon **qo'lda** pichog'in solib,
 (TY: s. 292, GGY: s. 183)
Doğru: Qin qolibon, **yo'lda** pichog'in solib,
- 3110-cu beyit:
Hata: Ko'nglung aro himmat agar **bor** esa,
 Zoting aro jur'at agar **yor** esa.
 (TY: s. 307, GGY: s. 194)

Doğru: Ko'nglung aro himmat agar **yor** esa,
Zoting aro jur'at agar **bor** esa.

3115-ci beyit:
(TY: 308, GGY: 194) **Hata: Yetsa-o'q** ul po'yada jisming tushi,

Doğru: Yetsa o'q ul po'yada jisming tushi,
(«o'q» burada ok anlamındadır, zarf değil.)

3263-cü beyit:
(TY: s. 320, GGY: s. 203) **Hata: Gulshani xil'atda** bo'lub har shajar,

Doğru: Gulshani xilqatda bo'lub har shajar,

3274-cü beyit:

Hata: Ko'zga chu o'chti basardin charog',
(TY: s. 321, GGY: s. 203)

Doğru: Ko'rkali chu o'chti basardin charog',

3279-cu beyit:

Hata: Rishta zanax uzra tugunlar anga.
(TY: s. 321, GGY: s. 203)

Doğru: Rishtayi ranj uzra tugunlar anga.

3343-cü beyit:

Hata: Tutki bo'lubmen **xazafu** notavon,
(TY: s. 327, GGY: s. 207)

Doğru: Tutki bo'lubmen **xirifu** notavon,

3556-cı beyit:

Hata: Uylaki ko'k gunbadidek gunbadi.
(TY: s. 346, GGY: s. 220)

Doğru: Uylaki «Ko'k-Gunbadi» ko'k gunbadi.

(«Ko'k-Gunbad» veya «Gunbad-i Sabz» ki «Gevharşad Gunbadi» adıyla da tanınır, Gevharşad Hanım'ın Herat'ta yaptırdığı bir bina imiş.)

3746-cı beyit:

Hata: Yaxshi esa afv siyosat chog'i,
(TY: s. 344, GGY: doğru ancak izahi yanlış)

Doğru: Yaxshi emas afv siyosat chog'i,

TY'de yukarıda belirtilen hataların yanı sıra bir çok yazım hatası ve bazen beyit yerlerini değiştirmekte görülmüştür. Örneğin 1483-cü beyit yani:

Holda ashob dog'i pirdik

Bemazaliqda borisi birdik

ile 1512-ci beyit yani:

G'ussa jahon ichra chekib jon uchun,

Jonni fido qilg'ali jonon uchun.

birbirlerinin yerine getirilmiştir.

Sonuçlar:

1. Özbekistan'da en son tashih edilip yayımlanan iki Hayretü'l-Ebrar'ın hazırlamasında takdir edilmeyi hak eden büyük özen gösterilmiştir. Ancak bu tashihlerde göz ardı edilemez bazı hatalar görülmüştür. Bu hatalar çoğunlukla aşağıdaki altı kaynaktan kaynaklanmaktadır:

- Doğru elyazma nüshaya erişim eksikliği
- Elyazmaları okuma hataları

- c. Edebi san'atlar konusunda diqqatli olmamak
 - d. Arapça ve Farsça dil kurallarına tam olarak hakim olmamak
 - e. Nevai'nin diğ'er bilimlerden ve halk kùltùrù ile gelenek-gùreneklerinden yararlanmasına yeterince diqqat etmemek
 - f. Beyit kavramının doğ'ru anlaşılmamasından dolayı el yazmalar arasında farklılık olduğu durumunda yanlış kelime seçimi
2. İranlı Türk araştırmacıların Türkçe, Farsça ve Arapça üç dile hakim olmaları ve eski yazı hattını korumaları nedeniyle diğ'er araştırmacılara göre daha fazla puana sahip oldukları görùlmektedir. Öte yandan Nevai'nin Fars dilinin büyük eserlerine olan ilgisi ve bu eserlerden etkilendiği de inkar edilemez. Bu nedenle İranlı Türk araştırmacılardan yardım almak ve onlarla işbirliği yapmak Nevai'nin eserlerinin tashihinde oldukça faydalı olabilir.

Kaynaklar:

A. Elyazmalar

1. Hamse-yi Nevai. **450**. Amerika, Michigan Üniversitesi.
2. Külliyyat-Nevai C1. **316**. Fransa, Parsi Milli Kütüphanesi.
3. Külliyyat-Nevai. **808**. Türkiye, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi
4. Külliyyat-Nevai. **1501**. İran, Tebriz Milli Kütüphanesi.

B. Kitaplar

5. **Divan-i Hafiz, C1**. Hâfiz-i Şîrâzi, Şemseddin Muhammed. Tashih: Perviz Natel Hanleri. Tahran: Harezmi Yayınevi, 1983.
6. *Hayrat-ul Abror*. Navoiy, Alisher. Tashkent: Tamaddun nashriyoti, 2021.
7. *Hayrat ul-Abror*. Navoiy, Alisher. To'plab nashrga tayyorlovchi: Qayumov, Aziz. Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.

NAVOIY ASARLARIDA TINISH BELGILARINING YANGLISH ISHLATILISHI

Altay Noorullah Nematullah

Afg'oniston Islom Amirliği, Javzijon universiteti dotsenti

Altaynoor61@gmail.com

10.52773/tsuull.conf.navoiy.2025/UBTS8013

Annotatsiya. Ushbu maqolada milodiy 1988-2003-yillar ichida chop etilgan Navoiyning "Mukammal asarlar to'plami"dan o'rin olgan "Xazoin-ul-maoniy" (3-6-jildlar) misolida o'zbek tili va adabiyotining buyuk siymosi Mir Alisher Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilganligi natijasida bu asarlarni o'qish va tushunish qiyinlashganligi hamda Navoiyni o'zbek kitobxonlaridan ajratib qo'yib, hozirgi davr kitobxonalari Navoiy asarlarini "tarjima"da (nasriy bayonda) o'qishga majbur bo'lganliklarining sabablarini misollar bilan ochib berishga harakat qilindi. Navoiy asarlarini o'qiyotib, undagi yanglish ishlatilgan tinish belgilarini ko'rib shu xulosaga keldikki, Navoiy asarlarini chopga tayyorlash jarayonida kerakli diqqat ko'rsatilmagan. Matnshunos olimlarimiz qo'lyozma nusxalarni bayozga ko'chirayotganda tinish belgilarini baytlarning sintaktik tarkibi va mazmunidan kelib chiqib emas, balki umumiy qoida qilib baytning birinchi misrasi oxiriga vergul, ikkinchi misrasi oxiriga nuqta qo'yg'alar. Qo'shma gaplar tarkibidagi sodda gaplar ko'p o'rinlarda vergul bilan ajratilmagan va baytlardan mazmun chiqarishda tavakkal qilishga yo'l qo'yilgan va natijada kitobxonalarda "Navoiy xoslar shoiri, uning asarlarini faqat sanoqli mutaxassis olimlarga o'qib tushuna oladi, xalos" degan soxta tasavvur paydo bo'lgan.

MUNDARIJA CONTENTS	
Shuhrat SIROJIDDINOV. Turkiy dunyo hamkorligining mustahkam asosi Туркі әлем ынтымақтастығының мықты негізі	7
Қанат БАЙБОЛОВ. Екі халық арасындағы бауырлық пен достық рәмізі Ikki xalq qardoshligi va do'stligi simvoli	11
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI SECTION I. THE PLACE OF ALISHER NAVAI'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION	
Boqijon TO'XLIYEV. Nasimiy va Navoiy nazmi – badiiy tafakkurning yangi bazmi	15
Islam JEMENEY. Әлішер Навои	23
Yashar QOSIM. Dohiy Alisher Navoiyning ulug' izdoshi (Muhammad Fuzuliy sheiriyatida poetik in'ikos tarzining o'ziga xosligi)	35
Qodirjon ERGASHEV. Renessans adabiyotida etologik janr taraqqiyoti	42
Əlimuxtar MUXTAROV. Nizami Gencevi ve Alişir Navai'nin tür ruhu eserlerinin ve araştırmacılarının gözü ile	47
Roviyajon ABDULLAYEVA. Alisher Navoiy fenomeni yoxud Navoiy ijodining olamshumul ahamiyati	52
Насриддин НАЗАРОВ. Гуманизм и креативность в творчестве Наваи как фактор обеспечения связей между народами Евразии	60
Burobiya RAJABOVA. O'zbek navoiyshunoslari Jomiy haqida	67
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy g'azallarida Yusuf (a. s.) siymosining badiiy talqinlari	77
Tozagul MATYOQUBOVA. Sharq adabiyotining yetuk tadqiqotchisi	82
Nosir JO'RABOYEV. Ikki turkman hukmdori ijodi va Alisher Navoiy	87
Молдасанов Е.М., АБДУВАЛИТОВ Н.Б. Әлем әдебиетінің асқар шыңы (Әлішер Науаидың 584 жылдығына орай)	95
Hulkar HAMROYEVA. Alisher Navoiy ijodida san'at talqini	99
Злиха ЖАНТАСОВА. Шығыс әдебиетінің қазақ фольклорындағы көрінісі	103
Sherxon QORAYEV. Alisher Navoiy Badaxshon shohi va shoir Sulton Muhammad La'liy ijodi tadqiqotchisi (Navoiy va uning zamondoshlari tazkiralari ma'lumotlari asosida)	109
Ahmad AKHLAQUE, Asror Allayarov. Alisher Navoi's creative works: a scientific exploration	115

Fayzulla ISKANDAROV, Dostonjon Tojiev. “Alisher Navoi international award”: establishment and historical significance for the turkic world	118
Diyora ABDUJALILOVA. Alisher Navoiy va Yahyobey Toshlijali dostonlarida shayx va avliyolar timsoli	124
Orifjon OLIMJANOV. Alisher Navoiy va Lorendeli Hamdiy “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasiga doir	131
II SHO‘BA. NAVOIY NAZMIY, NASRIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI SECTION II. ISSUES OF STUDYING NAVAIY'S POETRY, PROSE AND SCIENTIFIC HERITAGE	
Nurboy JABBOROV. Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining siyarnoma turkumida tutgan o‘rni	136
Nusratullo JUMAXO‘JA. Navoiyning yigitlik lirikasiga mansub mustazodi	149
Maqsud ASADOV. Alisher Navoiy “Tanbeh”larining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari (“Mahbub ul-qulub” asari misolida)	155
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN. Ali Şir Nevaî beyitlerinde kulluk şuuru	160
Zuhriddin ISOMIDDINOV. Navoiyning “qaychi” g‘azali	165
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Qo‘qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik	170
Iqboloy ADIZOVA. Adabiy ta’sir va poetik tafakkurning yangilanishi	177
Nafas SHODMONOV, G‘iyosiddin SHODMONOV. Olti dostonida Odam Ato timsoli talqini	185
Faridaxon KARIMOVA. Xorazm adabiy muhitida debochanavislik an’analari	193
Islomjon YAQUBOV. O‘zaro ta’sir, ijodiy mushtaraklik va o‘ziga xoslik	200
Shavkat HAYITOV, Gulshod SHOYIMOVA. Alisher Navoiyning nabotot va hayvonot olamiga munosabati	205
Obidjon KARIMOV. Alisher Navoiy irfoniy olamining yangicha talqini	212
Gulbahor ASHUROVA. O‘zbek ayol shoiralari ijodida Alisher Navoiy obrazi tasvirlari	216
Qo‘ldosh PARDAYEV. Navoiy g‘azallariga Muqimiyning nazira va taxmislari	221
Ilyos ISMOILOV. Abror hayrati	226
Shermuhammad AMONOV, Abdulhaq RAHIMI. Alisher Navoiy mustazodiga bog‘langan muxammas haqida	229
Zilola AMONOVA, Shahlola SAFAROVA. “Farhod va Shirin” dostonidagi na’t boblarning manbalari va badiiyati	235
Abdulhamid QURBONOV. Badiiy matn va tasviriy vositalar mutanosibligi	242
Muqaddas TOJIBOYEVA. Abdulla Qodiriy romanlarida Alisher Navoiyga izdoshlik masalalari xususida	248
Orzigul HAMROYEVA. Radifning bayt kompozitsiyasidagi o‘rni	252

Ma'rifat RAJABOVA. Xalq maydon kulgi san'ati belgilarining Navoiy ijodidagi ko'rinishlari	256
Nodira SOATOVA. "Farhod va Shirin" dostoni – an'ana takomili, taraqqiysi hamda sintezi sifatida	260
Umida RASULOVA. "Alisher Navoiy" romanida obraz poetikasi	266
Marg'uba ABDULLAYEVA. Yetti sayyora: badiiy talqin va ilmiy dunyoqarash	269
Sohiba UMAROVA. Suyuma G'aniyeva – navoiyshunos	273
Zuhra MAMADALIYEVA. Alisher Navoiy "Xamsa"sida mirrix obrazining majoziylik xususiyatlari	277
Aziz RAJABIY. Alisher Navoiy g'azallarining ohang jilolari (Yunus Rajabiy musiqiy merosi misolida)	282
Zarif QUVONOV. "Hayrat ul-abror"ning yangi tadqiqatlari xususida	286
Farruxbek ABDALIYEV, Gulnoza OSMANOVA. "Xamsa"da "kampir" obrazi talqini	290
Nafisa RAXMANOVA. Ramziy-majoziy obrazlar ta'vili haqida mulohazalar	293
Kamola ULUG'MURODOVA. Navoiy nazmida Layli obrazining badiiy talqini	299
Mavluda ORTIQOVA. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida valiylarga xos sifatlar talqini	303
Jamila EISAR. Alisher Navoiyning she'riyatida oyina timsolining talqini ("G'aroyib us-sig'ar misolida")	308
Azizbek TOSHPO'LATOV. Alisher Navoiyga izdoshlik: Ahmad Tabibiy taxmislari	313
Sevara PARMONOVA. Tasavvufiy tazkiralari va Alisher Navoiy asarlarida Ibrohim Adham nomining zikr etilishi	318
III SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING MANBALARI VA MATNIY TADQIQI SECTION III. SOURCES AND TEXTUAL RESEARCH OF ALISHER NAVAI'S WORKS	
Dilnavoz YUSUPOVA, Umedullo MAHMUDOV. Alisher Navoiyning "Munshaoti Abdulloh Marvorid"dan o'rin olgan forsiy maktublari xususida	323
Manzar ABDULXAYROV. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni tabdillari tahlili	330
Dr. Farhad RAHIMI. Senglah Sözlüğünün Feraği Düzeltmeleri ve Feraği'den Yanlış ktarmaları Üzerine	335
Gholamreza RAZMI. Özbekistan'da yayimlanmış iki Hayretü'l-ebrar'in tashih edilmiş metnindeki hatalarin sebeplerine bir bakiş	352
Altay NOORULLAH. Navoiy asarlarida tinish belgilarining yanglish ishlatilishi	365

Sevda BEHESHTI. Navai's Poetry as Reflected in Miniature Paintings (A study of Illustrated manuscripts preserved in Iranian collections)	376
Oysara MADALIYEVA. Alisher Navoiyning dastlabki ikki devoni Hamid Sulaymon nigohida	384
Dr. Siyamek HÜSSEYINALIZADE (Ergin Avşar). Amîr Alî Şîr Nevaî'nin şiirlerinde Şamanlığa aid Terimler ve ritüeller	395
Ozoda TOJIBOYEVA. Parij kulliyotidagi "Favoyid ul-kibar"ning matniy xususiyatlari	407
Husnigul JO'RAYEVA. Husayn Boyqaro – Husayniy adabiy merosining O'zbekistonda o'rganilishi	412
Dilnoza RUSTAMOVA. Alisher Navoiy toshbosma devonlaridagi ayrim g'azallar matnining qo'lyozma nusxalar bilan qiyosi	417
Erfan ESHGHÎNOUR. Fâni Divanındaki Avnî Divanından Tercüme Olunmuş Şiirler Üzerine	423
Lochinbek AHMADALIYEV. Po'latjon Qayyumiy tazkiralarda Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi	433
Dilnavoz SATTOROVA. Navoiy g'azallariga Sa'diy taxmislari	438
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMASI VA CHET ELLARDA O'RGANILISHI SECTION IV. TRANSLATION OF ALISHER NAVA'I'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND STUDY ABROAD	
Hulkar HAMROYEVA, Shahlo NARALIYEVA, Ozodaxon MUSAYEVA. Qozog'istonda Mir Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi	444
Abdulhay SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" – turkiy xalqlar leksikasining so'nmas bulog'i	451
Münevver TEKCAN, Serpil Yazıcı ŞAHİN. Muhakamat al-lughatayn's literary and academic aspects.	455
Бермет ЗАКИРОВА, Дамилова НУРИЙЛА. Алишер Навоинин чыгармаларындагы тилдик каражаттар аркылуу студенттин кеп маданиятын өстүрүү	462
Nishonboy XUSANOV. "Hayrat ul-abror"dagi teonimlarning semantik va badiiy xususiyatlari	468
Mardon RAHMATOV. Qo'shma fe'l komponentlari inversiyasi	472
Rashid ZOHID. Hayot – firoq manzili	478
Shahlo HOJIYEVA. Alisher Navoiy badiiy kashfiyotlari – Cho'lpon estetik tafakkuri yangilanishi omili	482
Mo'minjon SULAYMONOV. Alisher Navoiy davrida isiriq solinganmi?	488
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va zamonaviy ta'lim	492
Nilufar RASULOVA. Alisher Navoiyning boqiy merosi jahon tillarida	497
Ozodaxon MUSAYEVA, Gulchehra SULTONOVA. "Muhokamat ul- lug'atayn" asaridagi turkiy fe'llar va omonim so'zlar tahlili	502

Iroda ISHONXANOVA. Alisher Navoiy hayoti va ijodining “Литература” darsliklarida aks etishi	505
Shahlo NARALIYEVA, Farrux ABDALIYEV. Hazrat Navoiy ijodida nutq madaniyati	514
АШИРОВА Т.К., КАРАЕВА Н.О., ЗАКИРОВА Б.А. Алишер Навоинин чыгармаларын санарип платформалар аркылуу жайылтуу	518
Dilorom YULDASHEVA, Shahlo NARALIYEVA. Alisher Navoiyning didaktik qarashlari	523
Komiljon ABDULLAYEV. Ta’lim tizimi bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodini o’rgatishda fanlararo integratsiyadan foydalanish	527
Gulnoza YULDASHEVA, Sevinch UBAYDULLAYEVA. “Lison ut-tayr” dostonining ayrim morfemik xususiyatlari tahlili	531
Feruza DJUMANIYAZOVA. Alisher Navoiy ijodida milliy etnosport o’yinlari	534
Hamida JURAQOBILOVA. O’zbek she’riy matnlaridagi kognitiv metaforalarning fransuz tilida ifodalanishi	539
Abdug’ani NASRIDDINOV. Navoiyshunoslikda yangicha yondashuv	544
TEZISLAR ADABIYOTSHUNOSLIK	
AHMADOVA Shohsanam. Hofiz Xorazmiy va Alisher Navoiy ijodida zohid obrazi tasviri	550
ABDURAIMOVA Xafiza. Alisher Navoiy g’azaliyotida Doro obrazi talqinlari	553
ALIYEVA Sevinch. Anbiyolar haqidagi manbalarda Iso payg’ambar obrazi tasviri	556
ALMARDONOVA Aziza. Alisher Navoiy tarji’bandlarida dunyo ramzi	561
DEHQONOV Akramjon. Bir g’azal sharhi	564
DOLIMOV Shokir. «Hayrat ul-abror» dostoni sharhining rus tiliga tarjimasi xususida	567
GAFUROVA Shaxnoza. Navoiy me’rojnoma baytlarida qo’llangan badiiy san’atlar	569
IBOTOVA Madina. Alisher Navoiy g’azallarida jon va ishq munosabatining badiiy ifodasi	572
MEYLIYEV Xudoyberdi. Navoiy va zamondoshlari asarlarida Mirzo Mironshoh saroyi adabiy muhiti va shoir Lutfulloh Nishopuriy ijodiy faoliyatining yoritilishi	576
MUQUMOVA Surayyo. “Nasoyim ul-muhabbat”: ism, xosiyat va xususiyat	579
NASRULLAYEV Elmurod, SIROJIDDINOVA Sevinch. Xalq og’zaki ijodida Navoiy timsoli talqini	581

NURULLAYEVA Hulkaroy, MAMADALIYEVA Madina. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarini o‘qitish bo‘yicha ayrim mulohazalar	584
OLIMJONOV Davronbek. “Boburnoma” asarida tarixiy shaxslar tavsifi (Alisher Navoiy shaxsi misolida)	587
PARDAYEVA Nigora, PIRNAZAROVA Barno. Navoiy lirikasida kichik lirik janrlar	589
SHOMURODOV San‘at. Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari isajon sulton talqinida	593
TO‘XTAMURATOV Furqat. Alisher Navoiy g‘azaliga Muhsiniy tatabbu’si	596
TURDIYEVA Maftuna. “Layli va Majnun” dostonlari kompozitsiyasidagi ba’zi farqli jihatlar	599
UMAROVA Dildor. Alisher Navoiy asarlarida sukut go‘zalligi ifodasi	602
UMAROV Sardorbek. Ma’rifatning haqiqati – hayratdir	604
YANGIBOYEV Shavkat. Ito haqida	607
TILSHUNOSLIK	
YULDASHEVA Dilorom. Alisher Navoiy asarlarida rang-tus ifodalovchi birliklar	611
AXMADJANOVA Malika. Alisher Navoiy va o‘zbek tilining boyitilishi: ilmiy metodlar va uslublar	613
AKBAROVA Zulfizargul. Alisher Navoiy asarlarida qo‘llanilgan antonimlik hosil qiluvchi “Ahl” komponentli lug‘aviy birliklar tahlili	617
YUSUPOVA Dildora. Alisher Navoiy asarlarida qimmatbaho tosh nomlari	619
MUNDARIJA	622